

Ora et labora a l'entorn del monestir

Els eremitoris, les estructures hidràuliques i l'hostal El Frare

Descripció

L'indret on s'emplaça el monestir va ser elegit per l'home com a assentament per l'abundància d'aigua i per la seva posició estratègica. El planell on se situa està limitat a llevant per un penya-segat amb cavitats naturals que, uns metres més al nord, es converteix en un pendent més sinuós, per on discorre un corriol que condueix al peu del riu Bastareny, un dels antics ramals que comunicaven el cenobi i el camí ral de Berga a Bagà. Les condicions d'aquest entorn natural van resultar propícies per a l'establiment d'eremites a les coves de la cinglera, per a la instal·lació d'una estructura

hidràulica en cadena, formada per basses i molins, i també per a la construcció d'un hostal al peu de l'antic camí de Bagà, entre el rec de la Farga de Sant Llorenç i la llera del riu, prop dels molins. Tots aquests elements, excepte Cal Frare, s'han plasmat en una maqueta de l'estat hipotètic del conjunt abans de l'any 1428, instal·lada a l'església del monestir després de les darreres obres de restauració efectuades pel Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació al monument.

Tot i que Manuel Riu enumerava fins a set coves-eremitoris, situades a diferents nivells, actualment tan sols n'hi ha dues d'accessibles, a la part alta de la

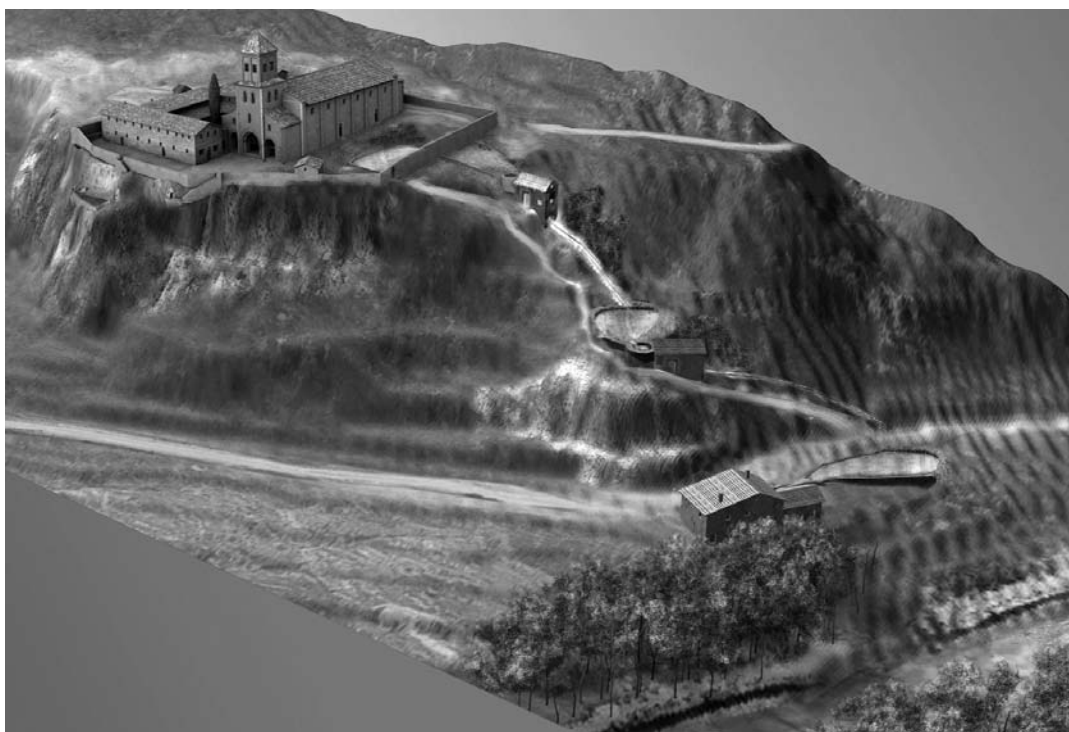
cinglera. Situades a pocs metres de distància l'una de l'altra, tenen un accés estret i de pendent pronunciat. L'interior és de reduïdes dimensions i, en un cas presenta uns graons i una fornícula tallada a la roca per col·locar-hi un objecte per al culte cristià i, en l'altre, petites cavitats a la roca per a funció de colomar; l'obertura de l'última cova està tancada amb un mur de maçoneria amb algunes espitlleres i la de l'altra resta oberta.

Reconstrucció ideal i hipotètica de l'entorn pròxim del monestir cap a l'any 1428.

INFOGRAFIA: CENTUM.

Respecte a les estructures hidràuliques, arran dels treballs d'excavació arqueològica realitzats a l'entorn septentrional de l'església, s'hi van trobar vestigis d'una gran bassa de perímetre irregular, delimitada per un mur de pedra de poca alçada, que podia abastar-se de l'aigua de pluja i de la que s'escorria de la muntanya. Alguns metres cap a nord hi ha un molí de planta gairebé quadrada, que està parcialment derruït i colgat de terra i vegetació. Està bastit amb maçoneria i cobert amb volta. El mur del fons presenta una acumulació de concrecions calcàries i recolza sobre la roca, que està retallada formant una planta semicircular, segurament per col·locar-hi el rodet horitzontal que feia moure la mola del molí. Baixant pel corriol, uns vint metres més avall del primer molí es troba una petita sotalada del terreny, amb forma ovalada, que hauria estat la bassa d'un altre molí, amb un cup, o pou, parcialment derruït i colgat, que es troba a l'extrem de llevant de la sotalada. El segon molí és de planta rectangular i gairebé fa el doble de dimensions que l'altre. Es manté en força bon estat de conservació, amb el mur del fons, de cara a sud, les parets laterals i la coberta, constituïda per una volta de mig punt. L'aparell és format per maçoneria, amb alguns trossos de teula i de rajola col·locats als junts, a manera de falques.

Cal Frare és una construcció organitzada al voltant d'un pati central obert pel nord i formada

per diversos cossos de planta baixa, dos pisos i golfes, amb façana principal a sud, enfront la carretera que comunica Guardiola i Bagà i a tocar del pont que creua el Bastareny. Les parts més antigues de l'edifici són un cos de planta quadrangular, que forma part de l'ala de ponent, i que podria haver tingut relació amb les estructures hidràuliques del monestir, i un altre mig enrunat, situat a la banda septentrional, on es va establir un hostal al segle XVIII. De l'última construcció en resta la quadra, coberta amb volta rebaixada i part de les dovelles i d'un brançal d'un portal de pedra picada.

Els eremitoris de la cinglera del Bastareny

L'eremitisme com a moviment religiós que defenia la vida solitària, dedicada al culte i a la meditació, va sorgir a l'Alt Egipte en el decurs del segle III i va estendre's per l'occident durant el segle IV mercès a la propagació que en van fer Atanasi d'Alexandria i Basili de Cesarea. A la península Ibèrica va difondre's entre els segles IV i V –al concili de Toledo de l'any 400 ja s'hi va fer referència–, i un dels primers exemples d'eremitori hispànic, el de la necròpolis d'*Ercavica* (Cañaveruelas, Cuenca), data d'aquesta mateixa època, el segle V.

Els eremitoris més antics de les terres catalanes són els que es troben a Martorell i a la muntanya de Montserrat, que datarien del segle VII o VIII. Des d'aquell moment fins al segle X, època que coincideix amb la implantació de la Marca Hispànica i el procés d'afermament dels comtats catalans, hi va haver l'establiment d'un gran nombre d'eremites. En alguns casos, la instal·lació d'eremites va ser el germen per a la fundació de monestirs, tal i com devia passar amb els primers monjos que van arribar al Bastareny. Aquest procés de creació de cenobis a partir d'eremites es va repetir a molts indrets del territori català, com a Sant Salvador de la Vedella, Escala Dei, Montserrat, Sant Pere de Rodes o Sant Miquel de Cuixà.

El monestir de Sant Llorenç prop Bagà està documentat des de l'any 898, quan el 10 de setembre Fruila i la seva esposa Wilisinda van donar unes terres "*ad domum Sancti Laurenti, quid est in valle Vuzuranense, ad abbate Senaldo et fratres*" [al casal (monestir) de Sant Llorenç, que està a la vall de Brocà, a l'abat Senald i als frares]. L'existència dels eremitoris, però, constata l'establiment de monjos a l'indret abans de la construcció del monestir. Caldria contextualitzar

Interior d'un dels eremitoris.

FOTOGRAFIA: J. RIBERA FORNELLS, 1983.
FONS DOCUMENTAL SPAL.

històricament aquest fet entre l'antiguitat tardana i l'època del procés de feudalització del territori del Berguedà, iniciat vers l'any 798, quan Lluís el Piadós va encomanar al comte Borrell d'Osona la tasca de repoblar i organitzar el nou *pagus* de Berga, que formava part del comtat de Cerdanya.

Aleshores, o bé a l'antiguitat tardana o bé durant el procés de feudalització, s'haurien establert una sèrie d'eremites en les coves per formar una primitiva comunitat, diguem-ne premonàstica. Poc temps més tard de la seva arribada, haurien construït una capella de planta rectangular i absis ultrapassat, al costat de la qual se situava una necròpolis d'inhumació, molt a prop del penya-segat. Al segle X, la construcció de l'edifici monàstic de llevant comportaria l'abandonament dels eremitoris i l'adopció de la regla benedictina per viure en comunitat a les dependències que anirien conformant el monestir. El fet d'establir una comunitat no implicava necessàriament l'abandonament de

les coves, ja que podien restar en funcionament per realitzar penitència, practicar l'oració o fer-hi retirs quaresmals. En el nostre cas, com succeí a Martorell, almenys un eremitori va ser modificat en l'època moderna per a usos no culturals. Així ho testimonien les cavitats practicades a la roca, per aprofitar-les com a colomar.

Els molins del monestir

De molins accionats per la força de l'aigua, ja se'n té constància per textos de poetes de la Grècia clàssica. L'arquitecte i enginyer romà Vitruvi va incloure en el seu tractat d'arquitectura algunes referències de molins hidràulics accionats per rodes verticals. L'ús d'aquestes construccions va ser mantingut i estès per la cultura àrab, que va potenciar-les amb finalitats pràctiques. En arribar a l'Edat Mitjana es produeix la popularització del molí, com un element en poder de l'autoritat feudal, tant civil com religiosa.

Des de bon principi, el monestir va comptar amb una sèrie de molins disseminats pels seus dominis, que es troben documentats a través de diverses donacions i adquisicions de terres; se sap que l'any 1031 en tenia almenys vint. Per bé que el cenobi va anar augmentant les rendes i propietats durant els segles XI i XII, al segle següent les circumstàncies van començar a canviar a causa d'una sèrie de disputes amb els senyors feudals de la contrada; el 1234, els barons de Pinós fundaven, a poca distància de Sant Llorenç, la vil·la de Bagà, que es convertiria en el nucli de població més important de la zona. Aleshores, el monestir va començar a perdre poder i algunes de les terres i rendes que havia anat acumulant, per la qual cosa va endeutar-se progressivament. Aquesta situació era ben palesa l'any 1290, quan el bisbe d'Urgell esmentava que es trobava "*tot aixafat pel pes dels deutes, i disminuït en els censos*" i es va allargar fins al fatídic any 1428, quan es va produir un terratrèmol que acabà d'enfonsar el monestir en tots els sentits. Dins d'aquest context històric, social i econòmic, és quan podria suposar-se que es

decidís la construcció dels molins del monestir, ja que abans no n'hi calien pel fet de tenir-ne entre les seves possessions. En una època aproximadament coetània a 1428, aclaparat per deutes i sense gaires recursos propis, el cenobi degué intentar crear molins propis per proveir farina i, alhora, per treure'n rendiment econòmic.

Malgrat no haver-se trobat documentació sobre els molins, el que sí que sabem pels treballs d'excavació arqueològica és que almenys a final del segle XVIII la bassa de dalt ja no estava en ús. Aleshores, es va tallar una part del mur de migdia de la bassa per col·locar-hi un forn de teules, que es van fer servir pel cobriment de la nova façana septentrional de l'antic temple monacal. Després, bona part de la zona que havia ocupat es va destinar a hort o camp de conreu, que va ser tancat per un muret, recolzat damunt del de la bassa. Ateses les reparacions amb trossets de peces de ceràmica de les parets de l'interior del molí de baix, no s'hauria de descartar que, en l'època moderna, hagués estat aprofitat per a uns altres usos, com ara els de paller o quadra, potser associats a l'activitat de l'hostal de Cal Frare.

Les dues construccions es poden identificar com molins perquè presenten alguns dels trets propis d'aquest tipus d'edificacions. Les concrecions calcàries de l'interior del primer molí són signe inequívoc d'un flux constant d'aigua i encara hi ha signes de l'encaix d'un rodet a la roca que li fa de base. L'altre molí té un cup, per on l'aigua agafava força i davallava fins al carcabà, l'espai on estava instal·lat el rodet. En aquest cas, l'absència de concrecions calcàries a les parets de l'interior fan suposar que el nivell de sòl actual correspon al de la sala de les moles, mentre que el carcabà es trobaria per sota. La infraestructura, formada per les dues basses, dos molins i, presumiblement un altre d'hipotètic que tancaria el circuit, més a prop del riu, devia funcionar com un conjunt en cadena que abocava l'aigua sobrant al Bastareny i potser també a alguns horts propers.

Cal Frare, d'hostal a obrador d'embotits

L'origen de Cal Frare va estretament lligat a l'establiment d'una farga en l'antic mas de Sant Miquel, o dels Hostalets, al segle XVIII. Un mas que prengué el nom de l'església parroquial dedicada a aquell sant, situada prop del monestir, potser a l'indret on ara hi ha el cementiri.

El terme que abastaven les terres d'aquella tinença constituïa la rodalia meridional del monestir, de la qual coneixem els vells topònims per una descripció feta el 1734 a partir d'antics documents. Els límits s'especificaven de la següent manera: *"Comensant en lo cap del Prat de dit Monestir de Sant Llorens al peu de una gran roca o ribada anomenada fins al camí que va de dit monestir al lloch dit lo Vilar anant y despues per dit camí pujant fins al lloch ahont era situada una mata de boix gran posada serca altre camí ahont es lo terme o fita o senyal termenant y despues puja o devalla fins al lloch anomenat el cap de la costa de Sant Miquel al peu del Ribàs baxant per lo lloch dit lo comellar y aixi de directo a la punta del camp del pla de la Escala baix al peu de la costa de Sant Miquel y despues fins al riu de llobregat davant del torrent anomenat de la abella y despues pujant per lo riu de Bastareny fins al lloch dit lo mesclant de la font que baixa de dit monestir a dit riu y pujant fins a dit lloch anomenat el cap del prat del monestir."* Algunes d'aquestes denominacions encara es mantenen, com ara la del Prat del monestir, o la dels Camps –que no Costa– de Sant Miquel.

La notícia més antiga del mas data de l'any 1585, quan va ser establert per Baltasar Monmany, abat del monestir, a Joan Salmurri, sastre de Bagà. L'any 1654 va passar a mans del seu nét, Josep Ferrusola, notari de la mateixa població, que va obtenir el dret de poder establir-hi taverna, o hostal, de la Batllia General de Catalunya el 1689. El 16 de setembre de 1734, el fill de l'anterior, Grau Ferrusola, notari de Barcelona, pocs dies després d'haver-lo heretat, se'n va desfer. Va vendre-se'l per 2.550 lliures a Josep Elias Grau i Joan Elias Rotllant, negociants de Ripoll, a Joan Bover, pagès de

la parròquia de Sant Martí del Puig (Gisclareny), i a Eloi Molas, clavetaire de Barcelona. El motiu de l'adquisició va ser *"construir en dita heretat una Farga y Martinet de fabricar Ferro"*, per a l'establiment de la qual Elias n'havia demanat permís a la Batllia l'any anterior. La instal·lació va funcionar amb la força motriu de l'aigua del Bastareny, conduïda cap a la farga per un rec que encara la recull alguns metres més amunt de Cal Frare. A causa del canvi d'ús, la casa va denominar-se la Farga de Sant Llorenç i la rodalia va restar sense hostal.

El 1746, Francesc Amills, traginer de la parròquia de Sant Llorenç prop Bagà, va aprofitar l'avinentesa i va decidir instal·lar-hi un hostal. Per això, el dia 19 d'octubre d'aquell any va aconseguir que els administradors del monestir li establissin una peça de terreny, que el 1753

reconeixia com *"aquell tros de terra vuy part campa y part herma y rocosa en la qual de nou se ha fabricat casa vulgarment dita casa al [el] frare de Guardiola, y antes herma rocosa y arenosa que media entre lo riu Bastareny y la siquia o rech de la farga de Sant Llorens"*. Poc abans, el 24 de desembre de 1752, havia obtingut, del mateix monestir, *"lo dret y facultat de tenir hostal, taverna, fleca y carniceria en la dita casa per ell construïda"*. La nissaga Amills estava establerta a la contrada des de feia força temps i avui en dia encara hi viuen descendents. El 1660, Joana, vídua de Pere Amills, i el seu fill Josep ja tenien una casa a tocar del camí ral, sota la torre de Guardiola, i regentaven un molí fariner i un altre de serrador al riu Llobregat. Cal suposar que el mateix Francesc Amills descendia de Jacint Amills, citat com a pagès o traginer, que vivia a la casa del Reboll, pocs metres al nord de Cal Frare. També tenia establerta la casa Barbet, avui desapareguda i situada gairebé davant del mateix Cal Frare, a l'altra banda del riu, per on passa l'Eix del Llobregat, situada en

El molí més ben conservat del monestir. FOTOGRAFIA: DAVID GALÍ, 2003. FONTS DOCUMENTAL SPAL.

L'entorn del monestir, amb la Farga de Sant Llorenç en primer pla i Cal Frare en segon, a la primera meitat del segle XX.

FOTOGRAFIA: JOAN RIBERA FORNELLS.
FONS DOCUMENTAL SPAL.

la peça de terra anomenada la Coromina del monestir.

L'hostal es degué fer petit ben aviat, ja que es té notícia que el 1868 comptava amb un annex anomenat la "Casanova". El 1883, Martí Amills Planell va haver d'hipotecar la casa per fer front a una causa criminal instada contra ell per coacció i als deutes que havia contret el seu fill, Lluís Amills Soler. En veure's ofegat, va buscar auxili en el fabricant d'embotits barceloní Esteve Noguera Forgas, germà de la seva segona esposa, Rosa. Així, el matrimoni format per Noguera i Concepció Rovira Vilarosal va comprar Cal Frare a parts iguals, pel preu de 37.333 pessetes i 32 cèntims, i va convertir l'edifici en un obrador d'embotits, amb la

zona de matança als baixos, manipulació i elaboració al primer pis i assecadors a la part superior. El producte de la Casa Noguera, fundada el 1870 i encara en activitat, que havia tingut botiga al número 9 de la plaça Nova, al costat de la catedral de Barcelona, gaudia d'una merescuda fama, ja que havia aconseguit el títol de "Proveedor de la Real Casa" el 1884.

A més de l'elaboració d'embotits, Noguera mantenia un hort, amb arbres fruiters, i un viver d'arbres de ribera. Aquests conreus es trobaven a la banda de migdia de l'edifici i, el 1897, es van veure afectats pel pas de la nova carretera de tercer ordre de Solsona a Ribes de Freser, que construiria l'Estat. Li expropiaven una superfície de 8 àrees i 34 centiàrees, on hi havia quaranta-cinc fruiters i un centenar de plançons d'àlbers blancs. Però Noguera va treure profit de la situació i va aconseguir que li reintegressin els terrenys de la zona de terraplè de la carretera (una àrea i quaranta centiàrees) per poder-hi construir la nova ala sud del conjunt edificat, amb

la condició que havia d'estar ubicada a set metres de l'eix de la carretera. Els Noguera van deixar de produir embotits a Guardiola en la dècada de 1950 i després d'una sèrie de canvis de titularitat de la finca entre diferents branques de la família, que van portar a dividir-la, se la van vendre l'any 2000. (1)

Notes

- (1) El present article s'ha basat en: GALÍ, D.; BRÚ, R.; MERCADER, S. *Estudi de les edificacions existents a l'entorn del monestir de Sant Llorenç prop Bagà (Guardiola de Berguedà). Els eremitoris i els molins*. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona. Barcelona, 2003 (Inèdit). També s'ha realitzat una recerca documental sobre Cal Frare als següents arxius: Arxiu de la Corona d'Aragó (Monacals d'Hisenda, Notarials de Bagà i Notarials de Berga), Arxiu Històric Comarcal de Berga (Notarials de Berga i Notables) Arxiu Històric de Protocols de Catalunya, Arxiu Nacional de Catalunya (Prefectura provincial de carreteres a Barcelona del Ministeri d'Obres Públiques) i Registre de la Propietat de Berga. A més, s'ha comptat amb el testimoni oral de Joan Aragonès Moya (Sant Pol de

Mar, família Aragonès-Noguera) i de Maria Torné Casals i Conxita Carreras Armengol (Molí del Casó, de Terradelles, Bagà). Per obtenir més informació sobre els temes de l'article es pot consultar la bibliografia següent: CASES, Q. "La pagesia i l'època industrial". *L'Erol*, suplement número 3, Berga, 2005, p. 11-15; RIU, M. "L'eremitisme entorn de Sant Llorenç prop Bagà". *L'Erol*, número 5, Berga, juliol de 1983, p. 17-18; SERRA VILARÓ, J. *Baronies de Pinós i Mataplana*. 3 volums. Barcelona, 1950.

David Galí Farré

Historiador del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona